

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

І. Г. КОВАЛЬОВА, М. Г. ПРОСТЯКОВ

**Методичні вказівки до тем курсу політекономії,
що самостійно вивчається студентами
інженерно-економічного факультету**

Частина III

Рекомендовано Методичною радою НУК

Миколаїв 2009

УДК 330.113

Ковальова І.Г., Простяков М.Г. Методичні вказівки до тем курсу політекономії, що самостійно вивчається студентами інженерно-економічного факультету. Ч. III. – Миколаїв: НУК, 2009. – 32 с.

Кафедра економічної теорії

Методичні вказівки до тем курсу політекономії, що самостійно вивчаються студентами напрямів підготовки: “Фінанси і кредит”, “Облік та аудит”, “Економіка підприємства” складаються із трьох тем програми політичної економії, які входять в загальні засади економічного розвитку суспільства, переліку основної літератури.

Призначені для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання.

Рецензент кандидат економічних наук, доцент Погорелова О.В.

*Згідно з наказом ректора НУК № 08 від 09.01.2008
методичні вказівки публікуються в авторській редакції.
Відповідальність за редагування несе автор.*

Тема 1. ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ТОВАРОВИРОБНИК. ВАЛОВИЙ ДОХІД І ПРИБУТОК

1. Кругооборот капіталу і його три стадії

Капіталістичні відносини проявляються в процесі виробництва, але лише тому, що вони уже існують самі по собі в сфері обігу, в тих основних економічних умовах, коли протистоять один одному продавець і покупець. Ці відносини витікають не із природи грошей, навпаки, лише існування цих відносин може перевести просту функцію грошей як засіб обігу в функцію капіталу.

В будь якому виробництві, незалежно від його суспільної форми, беруть участь матеріальні та особисті фактори, тому виробничими фондами вважають речові та особисті фактори виробництва, або капітал.

Капітал перебуває у постійному русі та проходить три стадії. На кожній стадії він знаходиться в конкурентній формі – грошовій, продуктивній і товарній та виконує відповідну функцію.

І стадія кругообороту полягає у перетворенні грошей на товарну форму тобто на засоби виробництва і найману робочу силу. Вона відбувається на ринку, в сфері обігу та позначається формулою:

$$Г-Т < \frac{ЗВ}{Рс}.$$

На цій стадії капітал функціонує як певна кількість грошей. Функція грошової форми капіталу на І стадії – забезпечення поєднання засобів виробництва і робочої сили, що може відбутися лише тоді, коли власник грошей купує і засоби виробництва, і робочу силу, в наслідок чого вони перетворюються в продуктивний капітал на другій стадії.

Друга стадія кругообороту капіталу полягає у перетворенні про

дуктивних фондів (засобів виробництва та робочої сили) на готову продукцію, товар. Вона позначається формулою:

$$T < \frac{3B}{Pc} \text{ , , , } B \text{ , , , } T,$$

Точки означають, що сфера обігу переривається, починається сфера виробництва і навпаки.

Ця стадія відбувається у сфері виробництва і тут капітал перебуває в продуктивній формі. Ознаками цієї форми є те, що капітал:

- 1) функціонує в сфері виробництва, де створюються матеріальні блага;
- 2) створює нову вартість, в тому числі надлишок вартості над вартістю факторів виробництва.

Функція продуктивного капіталу полягає у створенні та привласненні додаткової вартості.

Третя стадія кругообороту капіталу полягає у перетворенні товару на гроші. Вона відбувається у сфері обігу і виражається формулою:

$$T' - \Gamma'.$$

На третій стадії капітал набуває товарної форми. Від товару (Т), на першій стадії, товар (T^1) відрізняється як за своєю натуральною формою, так і за вартістю, тому що він має іншу споживчу вартість, включає крім вартості витрачених засобів виробництва та робочої сили, також і додаткову вартість. Сума грошей, що власник засобів виробництва одержить в результаті реалізації товарів, буде більша, ніж авансована на першій стадії.

Наприкінці третьої стадії кругообороту капітал повертається до своєї вихідної грошової форми, описуючи рух по колу.

Функція товарного капіталу полягає в його зворотньому перетворенні на гроші, реалізації вартості товару, в тому числі додаткової вартості.

Грошова, продуктивна та товарна частини капіталу не є самостійними, а лише функціональними формами капіталу.

Загальна формула руху капіталу виражається так:

$$\Gamma - T < \frac{3B}{Pc} \text{ , , , } B \text{ , , , } T' - \Gamma'.$$

Кругооборотом капіталу називається його рух , у процесі якого капітал проходить три стадії та набуває три форми і в кожній з них виконує відповідну функцію.

Три стадії кругообороту тісно взаємопов'язані. Перетворення капіталу у самозростаючу вартість можливо лише тому, що додаткова вартість створюється тільки у виробництві, а реалізується тільки в процесі обігу. Капітал постійно і одночасно перебуває у всіх трьох формах. Виконуючи свою функцію, кожна із трьох форм переходить в наступну форму капіталу, і таким чином забезпечується безперервність процесу виробництва та обігу. В той же час кожна форма має відносно самостійну формулу кругообороту.

$$\text{Грошова форма: } \Gamma - T < \frac{3B}{P_c} \text{,,,} B \text{,,,} T' - \Gamma'.$$

Вона виражає мотивацію, мету капіталістичного виробництва-гонитиба за додатковою вартістю, зростання авансованих грошей.

$$\text{Продуктивна форма: } B \text{,,,} T' - \Gamma' - T'' < \frac{3B}{P_c} \text{,,,} B''.$$

Особливості цієї формули:

1) процес виробництва початковий і кінцеві пункти, а обіг лише опосередкована ланка;

2) кругооборот продуктивної форми виражає не тільки виробництво, а і відтворення.

Якщо першопочаткове і кінцеве виробництво співпадає, то відтворення просте. Коли відтворення розширене, то повинна відбутися капіталізація додаткової вартості, наслідком чого відбувається збільшення кінцевого B в формулі:

$$B \text{,,,} T' - \Gamma' - T < \frac{3B}{P_c} \text{,,,} B'.$$

Кругооборот товарного капіталу:

$$T' - \Gamma' - T' < \frac{3B}{P_c} \text{,,,} B' \text{,,,} T''.$$

Особливості цього кругообороту:

1) починається із збільшеної, тобто уже капітальної вартості, тому що $T' = T + m$, тобто включає привласнену додаткову вартість і охоплює не тільки рух капіталу, а і додаткової вартості;

2) виражає досягнення мети капіталістичного виробництва-створення та привласнення додаткової вартості;

3) охоплює не тільки виробниче, а і особисте споживання.

Єдність трьох форм капіталу в їх кругообороті виражається в тому, що:

1) грошовий, продуктивний і товарний капітал – це єдина основа капіталістичному способу виробництва;

2) єдина мета – зростання вартості, одержання додаткової вартості;

3) кожний кругооборот капіталу-це процес, в якому капітал весь час знаходиться в русі. Перебування капіталу в трьох формах і на трьох стадіях одночасно забезпечує безперервність процесу виробництва і зростання вартості. Проте в дійсності з різних причин безперервність процесу може порушуватися на певній стадії, що спостерігається в першу чергу на третій стадії кругообороту реалізації товарного капіталу. Таким чином, капітал буде капіталом, тобто само зростаючою вартістю, або вартістю, що приносить додаткову вартість лише за умови, що він постійно рухається.

Оборот капіталу

Оборот капіталу – це його кругооборот, взятий не як окремий акт, а як процес, що постійно повторюється, відновлюється, або оборот капіталу – це постійно відновлюючий кругооборот, який продовжується від моменту авансування капіталу і до моменту його повернення власникові у початковій формі, тобто грошовій.

Оборот капіталу і його кругооборот не співпадають, тому що за один кругооборот до власника повертається не весь капітал, а лише частина його.

В політичній економії є два поділа авансованого капіталу:

1) на постійний та змінний. Цей поділ дозволяє виявити джерело додаткової вартості;

2) на основний та оборотний. До основного капіталу відносять: будівлі, споруди, обладнання, машини і т. п. До оборотного-сировина, паливо, матеріали основні та допоміжні, а також робочу силу. В основі цього поділу лежить різниця між засобами та предметами праці, а також робочої сили у способі перенесення їх вартості на новий продукт, товар, що створюється за їх допомогою.

Засоби праці приймають участь у процесі виробництва тривалий час і своєї натуральної форми не втрачають. В зв'язку з цим їх вартість переноситься на продукт частинами, впродовж ряду періодів виробництва, в міру фізичного зношування.

Предмети праці у процесі виробництва втрачають свою натуральну форму, а їх вартість відразу переноситься на продукт, тому після реалізації товару повертається власникові повністю протягом одного виробничого циклу, т.б одного кругообороту.

Вартість робочої сили, яка набуває в процесі виробництва конкретної форми-заробітна плата, також відноситься до оборотного капіталу. Робоча сила свою вартість не переносить на продукт, вона створює нову вартість, що дорівнюється вартості робочої сили та додаткової вартості-*m*, і в процесі виробництва своєю абстрактною працею приєднує її до вартості спожитих засобів виробництва. Після реалізації власник капіталу одержує вартість товару у вигляді грошей, в тому числі еквівалент вартості робочої сили, яка і сплачується робітникові як заробітна плата. Таким чином, спосіб обороту вартості робочої сили такий же, як і предметів праці, тому робоча сила відноситься до оборотного капіталу.

Поділ авансованого капіталу на основний та оборотний в класичній політичній економії вперше зробив фізіократ Франсуа Кене в "Економічній таблиці". Капітал фермерів в зв'язку з його рухом він поділив на першопочаткові аванси та щорічні аванси. Адам Сміт поширив цей поділ на авансований капітал в промисловості, назвавши перший – основним, а другий – оборотним.

На основний та оборотний поділяється лише продуктивна частина авансованого капіталу. Грошова та товарна форми, що функціонують на першій та третій стадіях кругообороту не поділяються на основний та оборотний капітал, вони існують як капітал обігу.

Оборот оборотного капіталу дорівнюється одному кругообороту, тобто він після одного проходження трьох стадій повертається власнику повністю в грошовій формі.

Оборот основного капіталу потребує декілька кругооборотів, в кожному із котрих він поступово повертається власникові в міру свого зношення.

Зношування основного капіталу може бути двох видів: фізичне та моральне, кожний з них в свою чергу поділяється на два підвиди.

В процесі виробничого використання основний капітал фізично зношується, тобто поступово втрачає свою споживчу вартість. Це втрачання може бути:

- 1) в результаті його використання, тобто роботи;
- 2) під впливом сил природи, внаслідок без господарського зберігання.

Моральне зношування полягає у втраті основним капіталом частини своєї вартості в результаті технічного прогресу, особливо внаслідок науково-технічної революції:

- 1) внаслідок зростання продуктивності праці у машинобудуванні одні і ті ж засоби праці стають дешевшими, виробляються з меншими витратами праці;

- 2) винаходяться принципово нові техніка та технологія, що забезпечують більш високу продуктивність живої праці.

В першому випадку основний капітал знецінюється, втрачає свою вартість. Вартість обладнання визначається не тим часом, що колись був затрачений на його виробництво, а тим, що витрачений тепер, в нових умовах, які визначають суспільно необхідні витрати на виробництво даного товару. Моральне зношування полягає у знеціненні основного капіталу без втрати споживчої вартості під впливом науково-технічного прогресу.

У другому випадку основний капітал втрачає повністю як свою споживчу вартість, так і вартість. Впровадження принципово нової техніки та технології змушує підприємця замінити їх новими, інакше він втратить свою конкурентноспроможність. Цей вид морального зношування характерний для епохи науково-технічної революції в другій половині ХХ століття.

Таким чином, моральне зношування основного капіталу полягає у втраченні ним частково або повністю своєї вартості ще до закінчення своєї фізичної придатності. Воно завдає підприємцям великих збитків, тому змушує їх прагнути до прискорення обороту основного капіталу.

Процес перенесення вартості основного капіталу на готовий товар в міру його зношення називається амортизацією. Вона дозволяє створювати амортизаційний фонд, який називають спожитий капітал. Його використовують для заміщення зношеного основного капіталу.

Нормою амортизації називають відношення щорічної суми амортизаційних відрахувань до величини основного капіталу.

Якщо машина розрахована служити десять років, то щорічна норма амортизації її складає 10% вартості.

В сучасних умовах розвитку продуктивних сили, коли прискорився науково-технічний прогрес та зросло значення морального зношування, норми амортизації підвищилися в два і більш разів, тобто установлюється прискорена амортизація, суть якої полягає в тому, що підприємцям дозволяється переносити вартість устаткування на новий товар за такими нормами, які перевищують норму рівномірних відрахувань. Прискорена амортизація збільшує вартість готового продукту і її повинен відшкодувати споживач.

Час обороту капіталу складається з часу виробництва та часу обігу.

Час виробництва – це час впродовж якого авансований капітал перебуває на другій стадії кругообороту, в сфері виробництва, тобто це тривалість виробничого циклу товару. Він складається із таких елементів:

- 1) робочий період – час безпосередньої дії праці на предмет праці, коли створюється вартість і додаткова вартість;
- 2) час, впродовж якого предмети праці зазнають дії сил природи, фізичні, хімічні та біологічні процеси;
- 3) час, впродовж якого предмети праці перебувають у формі виробничого запасу;
- 4) періодичні перерви у роботі з різних причин (перерви на обід, відключення електроенергії, тощо).

Для прискорення обороту капіталу в кожній складовій часу виробництва можна знайти шляхи скорочення, їх підказує науково-технічна революція.

Час обігу – це час, впродовж якого виробничий капітал у товарній та грошовій формах перебуває у сфері обігу. Він включає час, який необхідний для перетворення товару в гроші (час продажу); час, який необхідний для перетворення грошей в товар (час купівлі засобів виробництва та робочої сили).

Тривалість часу обігу залежить від умов реалізації продукції, від розвитку засобів транспорту та зв'язку, від стану грошового обігу, розвинутості кредитної системи і т.д.

Інфляція, падінні платіжної спроможності населення, політична нестабільність, ненадійність грошової одиниці, недостатня кількість або надлишок грошових одиниць можуть збільшити час обігу капіталу і зменшити швидкість обороту авансованого капіталу.

Швидкість обороту капіталу істотно впливає на витрати капіталу та прибутковість виробництва: чим більше обертів робить капітал, тим більше продукції можна створити за той же проміжок часу, тим нижче витрати виробництва на одиницю продукції і вище прибутковість капіталу.

Одиницею виміру капіталу є час, за який повертається до підприємця авансована вартість (вважається рік.) Показником кількості оборотів за певний час є швидкість обороту капіталу.

Швидкість обороту капіталу визначають за формулою:

$$\Pi = \frac{O}{o},$$

де Π – кількість оборотів авансованого капіталу за рік; O – рік (12 місяців); o – тривалість обороту капіталу (місяців).

Тема 2. СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ І ЙОГО ОСНОВНІ ФОРМИ

1. Сутність суспільного відтворення, і його види

Політична економія вчить, що основою життя будь-якого суспільства є виробництво матеріальних благ і воно не може бути одноразовим актом.

Постійне оновлення, безперервне повторення процесу виробництва називається відтворенням.

У відповідності з рівнем господарювання розрізняється індивідуальне та суспільне відтворення. На рівні окремого підприємства, фірми відбувається індивідуальне відтворення. Суспільне відтворення здійснюється на рівні національної економіки в цілому.

Вивчаючи кругооборот і оборот капіталу, ми виходили з того, що суб'єкти виробництва (капіталісти і наймані робітники) знаходять на ринку всі необхідні чинники виробництва, перші мають можливість безпосередньо купувати всі елементи основного і оборотного капіталу, а їх готова продукція повністю реалізується. Робітники після одержання заробітної плати можуть купити необхідні для їх життя засоби і послуги. Власники капіталу витрачають частину додаткової вартості

на необхідні їм предмети споживання. Проте суспільне відтворення характеризується складністю, багатогранністю і системністю, що виражається у структурі, типах і рівнях відтворення, матеріальним втіленням цього процесу є рух сукупного суспільного капіталу за фазами виробництва, розподілу, обміну та споживання, відтворення всіх моментів суспільного виробництва.

Окремий підприємець, авансуючи капітал в певну галузь, вступає в систему суспільного поділу праці, який визначає відносини між індивідуальними капіталами. Зміст і обсяг зв'язків між ними задається характером товару, що намічається до виробництва, а також розміром індивідуального капіталу.

Суспільне відтворення базується на суспільному капіталі, який виражає складну економічну категорію. На поверхні він видається як сума індивідуальних капіталів. Проте капітал стає капіталом при умові його постійного руху, тому суспільний капітал – це сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених індивідуальних капіталів, рух якого складається із сукупності оборотів індивідуальних капіталів, що діють у найрізноманітніших галузях виробництва. Суспільний поділ праці обумовлює визначені взаємозв'язки між самостійними уособленими індивідуальними капіталами. Залежності між ними здійснюються при посередності їх кругооборотів, проявляються стихійно, викликають суперечності, які розв'язуються через ринок. Звідси виникає необхідність аналізу відтворення суспільного капіталу як сукупності всіх індивідуальних капіталів.

Відтворення суспільного капіталу дає відповідь на запитання – яким чином відбувається реалізація вироблених товарів і послуг, при яких умовах вони можуть бути реалізовані.

Суспільне відтворення – це процес постійного і безпосереднього оновлення суспільно виробництва, тобто відтворення продуктивних сил і виробничих відносин. Воно передбачає наступні моменти:

- 1) відтворення матеріального продукту. Використані в попередньому виробничому циклі засоби виробництва необхідно замінити новими і цю функцію виконує створений матеріальний продукт як маса засобів виробництва і предметів споживання;

- 2) відтворення робочої сили і оновлення працездатності робітників, підготовка та заміна в силу природного зношування;

- 3) відтворення виробничих відносин. В попередньому кругообороті об'єктивний і суб'єктивний фактори суспільного виробництва

використовувалися у відповідному кількісному співвідношенні, що виражалося при посередності органічної будови капіталу, а також у відповідній соціально-економічній формі. Відтворення не тільки зберігає статус суб'єктів виробничого процесу як власників об'єктивного і суб'єктивного факторів виробництва, капіталіста і найманого робітника, а передбачає також подальше їхнє вдосконалення при посередності розвитку відносин власності на основі різноманіття її форм, товарно-грошових відносин, спеціалізації і кооперації, нових методів управління;

4) відтворення природного середовища, в тому числі природних ресурсів. Масштаби виробництва зростають, ресурси обмежені, більшість з них вичерпується і не відтворюється, техногенний тиск на природу і довкілля зростає, тому актуальність цієї проблеми посилюється і в XX столітті переросла в глобальну проблему, що ускладнює відтворення суспільного капіталу.

В залежності від масштабів суспільне відтворення поділяють на три типи:

1) просте – процес виробництва відтворюється в незмінних масштабах, тобто фактори виробництва залишаються кількісно і якісно незмінними, додаткова вартість використовується на особисте споживання, матеріальні результати виробництва і рівень експлуатації найманої робочої сили залишається в попередніх масштабах;

2) розширене – масштаби відтворення збільшується в наслідок капіталізації додаткової вартості, кількісного та якісного вдосконалення факторів виробництва, його організації;

3) звужене – зменшення обсягів виробництва в наслідок зменшення виробничих ресурсів, закінчення життєвого циклу частини матеріального продукту, насичення ринку і скорочення потреб суспільства в ньому.

У результаті функціонування сукупного суспільного капіталу створюється сукупний суспільний продукт. Це вся маса матеріальних благ і послуг, вироблених у суспільстві протягом певного періоду, або товарна форма капіталу.

Сукупний суспільний продукт як маса товарів має дві форми:

- 1) натурально-речова;
- 2) вартісна.

З боку натурально – речової форми сукупний суспільний продукт (ССП) представляє собою сукупність споживчих вартостей. В цій формі ССП відображає суспільний поділ праці, галузеву структуру національної економіки, її місце в міжнародному поділі праці. У відповідності з функціональним призначенням він поділяється на засоби виробництва та предмети споживання.

Засоби виробництва – це ті товари, що споживаються продуктивно, їх призначення полягає у відтворенні елементів постійного капіталу, залишатися у виробництві та забезпечувати майбутній цикл суспільного відтворення.

Предмети споживання покидають сферу виробництва, це товари, що призначені для особистого споживання, тобто відтворення спожитої робочої сили, або для відтворення змінного капіталу, а також для задоволення особистих потреб власників капіталу.

Таким чином, у відповідності з функціональним призначенням матеріального продукту суспільне виробництво поділяють на два підрозділи:

I – виробництво засобів виробництва;

II – виробництво предметів споживання.

Цей поділ є умовним, тому, що одна і та ж продукція може використовуватися і як засіб виробництва, і як предмет споживання. Наприклад, зерно сільськогосподарського підприємства використовується як насіння під майбутній врожай, і відноситься як продукт до I підрозділу, а розфасована мука в роздрібній торгівлі – для особистого споживання, і відповідно відноситься до II підрозділу. Необхідно враховувати фактичне використання суспільного продукту, кінцеве його економічне та соціальне призначення.

За вартісною формою сукупний суспільний продукт – ССП складається з двох частин:

$$\text{ССП} = C + v + m.$$

C – вартість спожитих засобів виробництва; $v + m$ – зновстворена вартість.

Наймані робітники своєю конкретною працею використовують елементи авансованого постійного капіталу і виробляють

масу споживчих вартостей, або натурально – речову форму сукупного суспільного продукту. Своєю абстрактною працею робітники створюють нову вартість, яка складається з еквіваленту вартості їхньої робочої сили та додаткової вартості, за ради якої капіталісти авансували весь сукупний капітал. Зновстворену вартість робітники приєднують до спожитої, використаної минулої праці, що прийняла форму елементів постійного капіталу.

Національний дохід. Продуктивна і непродуктивна праця

Національний дохід – це частина сукупного суспільного продукту, зановостворена вартість $v + m$, або це сукупний суспільний продукт за винятком вартості спожитих засобів виробництва. Його ще називають валовим доходом.

Національний дохід, як і сукупний суспільний продукт, має дві форми – натурально-речову і вартісну.

Вартісна форма складається з двох частин: еквівалент вартості сукупної робочої сили, або заробітна плата робітників, які зайняті в сфері матеріального виробництва, і додаткова вартість власників авансованого капіталу в цій сфері.

За натурально-речової форми національний дохід відрізняється в умовах простого та розширеного відтворення. Якщо передбачається просте відтворення, весь національний дохід призначається для особистого споживання і за натуральною формою представлений як предмети споживання.

При розширеному відтворенні частина національного доходу капіталізується, приєднується до авансованого капіталу, тому за натуральною формою це предмети споживання та засоби виробництва.

Національний дохід створюється в сфері матеріального виробництва продуктивною працею.

Проблема продуктивності праці вперше була поставлена в класичній політичній економії фізіократами, зокрема Франсуа Кене. Він вважав продуктивною лише працю фермерів в сільському господарстві. Працю ремісників і промисловців він відносив до непродуктивної, тому що вона не створює чистого продукту.

Чистий продукт, за визначенням фізіократів, це дар природи, результат синтезу рослинами сонячної енергії. Школа фізіократів збереглася до нашого часу. Сучасні фізіократи до продуктивної праці в сільському господарстві додають ядерну енергетику. Всі інші галузі

та види праці знищують енергію та накопичені природою ресурси, а тому називають безплідною працею.

Англійський економіст XVIII ст. Адам Сміт переглянув положення фізіократів і визнав продуктивною працею ту, результатом якої є матеріальний продукт, тобто товар, причому він не може бути одиничним, його може повторити будь який робітник певної кваліфікації. Таким чином, національний дохід, як і сукупний суспільний продукт, створюється в промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті та в зв'язку.

Зміст і характер праці змінюється в наслідок розвитку продуктивних сил і кооперації в межах кожного способу виробництва. В межах капіталістичного способу виробництва продуктивна праця виражає соціально-економічні антагоністичні відносини, а тому продуктивною є та праця, яка приносить додаткову вартість, прибуток.

В умовах науково-технічної революції праця в науці, освіті, інших сферах духовної діяльності та інфраструктурі стає безпосередньо продуктивною працею, джерелом національного доходу. Крім поділу праці на продуктивну і не-продуктивну, існує поняття про суспільно корисну працю. Виходячи із сутності суспільного відтворення, його результатів продуктивна праця втілюється в матеріальному продукті, що отримує форму товару з двома його властивостями – споживча вартість і вартість. Остання має кількісну результативність, а саме суспільно необхідні витрати праці. Зростання продуктивності праці виражається в тенденції скорочення витрат і зниження вартості одиниці товару. Суспільно корисна праця не обов'язково передбачає таку тенденцію, навпаки, в умовах науково-технічного прогресу, ускладнення технології виробничих процесів, обмежені та вичерпності, дефіциті ресурсів вартість одиниці товарів і послуг може зростати і суспільство змушене з цим рахуватися, виходячи саме з суспільної корисності та доцільності, але такий підхід не має безпосереднього відношення до суспільного відтворення капіталу, навіть суперечить його сутності, економічна практика підтверджує це положення.

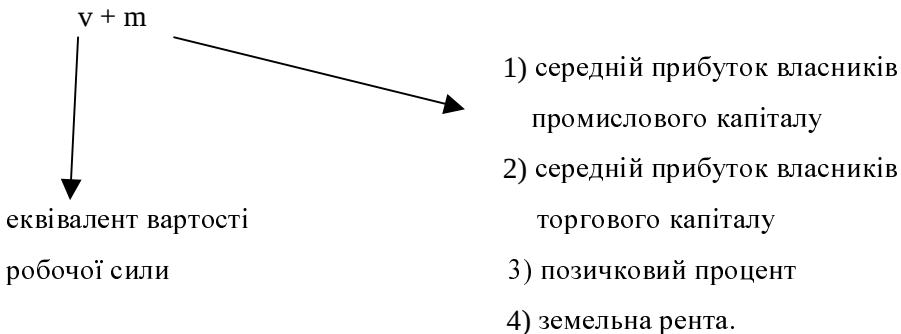
Зростання сукупного суспільного продукту, в тому числі національного доходу, пов'язане з двома факторами:

- 1) Збільшення кількості найманих робітників в сфері матеріального виробництва;
- 2) Зростання продуктивності праці, що дозволяє зменшувати число зайнятих в сфері матеріального виробництва.

В індустріальному суспільстві на основі системи машин основним шляхом зростання сукупного суспільного продукту стає підви-

щення продуктивності праці, вивільнення живої праці, скорочення числа робітників, зростання якості робочої сили, тобто інтенсивний шлях зміни та вдосконалення факторів суспільного виробництва.

Розподіляється національний дохід там, де він створюється, в галузях матеріального виробництва.

Серед економістів точаться дискусії відносно ще одного суб'єкта, який претендує на свою долю в національному доході – держави. В другій половині XX століття в більшості країн світу держава взяла на себе деякі функції менеджменту, активно втручається в процес суспільного відтворення, активно бере на себе функцію регулювання економіки, забезпечення рівноваги на ринках, тобто намагається усунути суперечності суспільного відтворення в ринковій економіці.

Виходячи із загально визначеною, ООН системою національних рахунків (СНР), результативність суспільного відтворення виражають показниками – валовий внутрішній продукт (ВВП) і валовий національний продукт (ВНП).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – загальна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території певної країни протягом визначеного періоду, незалежно від того, знаходяться чинники виробництва у власності громадян даної країни або належать іноземцям.

Валовий національний продукт (ВНП) – вимірює ринкову вартість продукції та послуг, вироблених чинниками виробництва за визначений період, що знаходяться у власності громадян або держави даної країни, у тому числі і на території інших країн.

Показники ВВП і ВНП доцільні з точки зору: по-перше, поділу капіталу на національний та закордонний, залучений, по-друге, реалі-

зації, руху створеного матеріального продукту, результативності суспільного виробництва, ВВП і ВВП – це ринкова вартість, тобто визначена суспільством, тоді як показник-сукупний суспільний продукт (ССП) – це ще не реалізований товар і впевненості в тому, що він буде визнаним суспільством, що відбудеться зміна форм вартості товарної грошової буде забезпечена, а витрачені ресурси корисні, здійснені в інтересах суспільства не гарантовані, а тому завершення кругообороту не очевидне, під питанням.

Результативність суспільного відтворення, всіх його складових як відтворення продуктивних сил і виробничих відносин, в кінцевому рахунку відбивається на стані національного багатства суспільства.

Національне багатство – це сукупність створених та накопичених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, розвіданих природних ресурсів, досягнутого рівня освіти людей, їхнього досвіду, майстерності, творчих здібностей, що призначені для суспільного відтворення з метою підвищення добробуту нації.

До складу національного багатства відносяться:

- 1) створений і накопичений країною виробничий потенціал, в тому числі виробничий (основний і оборотний) капітал;
- 2) невиробничий потенціал – житловий фонд, культурні, освітні, спортивні споруди, заклади;
- 3) майно населення – особиста власність, що призначена для задоволення особистих потреб членів суспільства;
- 4) різноманітні запаси – готова продукція, що призначена до реалізації, страхові та резервні фонди;
- 5) розвідані та залучені у виробничий оборот природні ресурси та запаси – земля, ліси, корисні копалини тощо;
- 6) нематеріальні складові – накопичений рівень інтелекту і досвіду людей, культурні духовні цінності тощо.

Національне багатство, його різноманітність, кількість та якість служать базою розвитку нації, прогресу суспільства і зростанню його добробуту, але, як показує практика, наявність її не завжди означає її реалізацію, втілення в реальне життя.

Реалізація сукупного суспільного продукту

Логічним продовженням відтворення суспільного капіталу є реалізація сукупного суспільного продукту. Процес відтворення передбачає не лише створення матеріального продукту вартості та додаткової вартості, а і їх реалізацію. Всі індивідуальні суб'єкти господарсь-

кої діяльності повині мати змогу реалізувати вироблені товари, відшкодувати свої витрати, перетворити товарний капітал в грошовий — $T' - \Gamma'$.

Реалізація відбувається в сфері обміну, яка має власну якісну визначеність і виконує власні специфічні функції. В цій сфері реалізується суспільний продукт і виявляється результат господарської діяльності, формуються передумови до наступного циклу виробництва.

Функції сфери обігу в суспільному відтворенні:

- 1) суспільне визначення втіленого в сукупному суспільному продукту, товарах конкретної і абстрактної праці;
- 2) забезпечення фактичного заміщення витрачених засобів виробництва;
- 3) знаходження предметів особистого споживання в обмін на заробітну плату для відтворення спожитої робочої сили.

Для того щоб процес суспільного виробництва міг відтворитися, необхідно реалізувати весь сукупний суспільний продукт за його вартісною і натуральною формою. В процесі реалізації кожна частина вартості сукупного продукту відповідно до її економічного призначення повинна знайти свою частину за натуральною речовою формою її заміщення. Вирішення цієї проблеми здійснюється при посередності необхідної пропорційності між складовими частинами сукупного суспільного продукту (I і II підрозділи суспільного виробництва, а також в кожному з них) як за вартістю так і за натуральною речовою формою.

Проблема відтворення і реалізації сукупного суспільного продукту вперше в політичній економії була поставлена школою фізіократів. Франсуа Кене в “Економічній таблиці” на основі реалій капіталістичної економіки XVIII століття досліджував умови реалізації та повторення виробництва. Значення теоретичних розробок фізіократів полягає в тому, що вони розробили основні засади методології аналізу відтворення і реалізації сукупного суспільного продукту, хоч зроблено це було в межах кругозору фізіократів.

Проблема реалізації піднімалася в роботах англійського економіста Томаса Мальтуса в кінці XVIII століття. Він передбачав майбутні економічні кризи, циклічний розвиток ринкової економіки, труднощі в реалізації сукупного суспільного продукту, а відповідно і відтворення. Проте англійська економіка знаходилася на підйомі промислового перевороту. Інші країни лише вступали в період промислової революції, тому не складали конкуренції для Англії на ринках і реалізація здійснювалася без проблем. Суперечності відтворення і реалізації не були актуальні ні на практиці, ні в теорії.

Ситуація змінилася в 40–50 роки XIX ст., коли капіталістична економіка стала періодично втрачати ринкову рівновагу, а економічні кризи стали приносити суттєві втрати національним економікам практично всіх країн.

В цей період починає формуватися марксистська політична економія, яка аналізує капіталістичну економічну систему, в тому числі проблему суспільного відтворення і реалізації сукупного суспільного продукту.

Розглядаючи закономірності відтворення і реалізації, К.Маркс використовує метод наукової абстракції і демонструє за допомогою абстрактних схем:

- 1) Відтворення здійснюється в умовах капіталізму, представленого тільки двома класами – капіталістами і найманими робітниками; відсутні інші види виробництва;
- 2) Замкнуте капіталістичне господарство не приймає участі в міжнародному поділу праці та зовнішній торгівлі;
- 3) Ціни встановлюються у відповідності з законом вартості на всі товари, в тому числі і на робочу силу і залишаються незмінними;
- 4) Оборót авансованого капіталу складає один рік, відмінність основного і оборотного капіталу усувається;
- 5) Норма додаткової вартості складає 100%;
- 6) Структура суспільного продукту і капіталу, в тому числі органічна будова залишається незмінними.

Указані припущення полегшують пояснення процесу реалізації та відтворення ССП і в той же час не порушують її головного змісту.

Аналіз умов відтворення і реалізації К.Маркс починає з простого відтворення. Для капіталізму характерно розширене відтворення. Це обумовлено об'єктивно дією економічних законів. Закон конкуренції змушує приватних підприємців нарощувати масштаби виробництва і таким чином розширяти свою нішу на ринку та протистояти конкуренту. Закон вартості як стихійний регулятор виробництва стимулює технічний прогрес і змушує товаровиробників вдосконалювати виробничі процеси, знижувати витрати праці і вартість продукції, підвищуючи таким способом свою конкурентну спроможність. Основний економічний закон стимулює підприємця до збільшення використання живої найманої праці і таким чином нарощувати об'єм виробленої продукції, кожна одиниця з якої приносить додаткову вартість.

Проте не тільки економічні закони обумовлюють відтворення. Як просте товарне виробництво історично є висхідним моментом розвиненого типу, так просте відтворення виступає висхідним моментом і основою розширеного, тому К.Маркс починає свою теорію реалізації з нього і показує, що вже при простому відтворенні виникають проблеми відтворення суспільного капіталу та реалізації сукупного суспільного продукту.

Для дослідження теорія відтворення та реалізації сукупного суспільного продукту К.Маркс використовує умовні схеми.

Висхідна схема простого відтворення.

I підрозділ

Засоби виробництва $4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000$

II підрозділ

Предмети споживання $2000\ c + 500\ v + 500\ m = 3000$

9000 ССП

Підприємці I і II підрозділів авансували на виробництво 7500 одиниць капіталу і в кінці року одержали 9000 одиниць сукупного суспільного продукту, в тому числі вироблено і привласнено додаткової вартості-1500 одиниць, а оскільки відтворення просте, вся додаткова вартість використовується на особисте споживання власників капіталу.

Задача реалізації ускладнюється тим, що обмін продукції відбувається не тільки за вартістю, а і за її функціональним призначенням, тобто обмін повинен здійснюватися як в середині кожного підрозділу суспільного виробництва, так і між двома підрозділами.

Із 6000 одиниць сукупного суспільного продукту I підрозділу для повторення виробництва необхідно залишити 4000 одиниць і обміняти в середині цього підрозділу як відшкодування постійного капіталу. Заново створена вартість $1000\ v + 1000\ m$ за натуральною формою представляє засоби виробництва, але вона призначена для особистого споживання найманих робітників та утримання власників капіталу, тому необхідно змінити натуральну її форму із засобів виробництва на предмети споживання, а це можливо лише при обміні між двома підрозділами.

Реалізація сукупного суспільного продукту відбувається в таких пропорціях і за слідує умов:

$$\begin{aligned} 1) (v+m) I &= C II \\ 2000 &= 2000. \end{aligned}$$

Заново створену вартість I підрозділу, за натурально — речовою формою засоби виробництва, необхідно обміняти в II підрозділі $2000c$ — за натуральною формою — предмети споживання і таким чином забезпечити засобами виробництва II підрозділ та відтворення робочої сили і забезпечення особистого споживання власників капіталу I підрозділу. Цю умову К.Маркс вважав найважливішою тому, що вона забезпечує суспільне відтворення в цілому. Дві наступні умови похідні від першої та зазначають, що обидва підрозділи виконують своє функціональне призначення;

$$2) (c + v + m) I = cI + cII$$

$$6000 = 4000 + 2000.$$

$$3) (v + m)I + (v + m)II = (c + v + m)II$$

$$2000 + 1000 = 3000.$$

Як зазначалось раніше, для капіталізму характерне розширене відтворення. Воно потребує залучення додаткових засобів виробництва, а також додаткових предметів споживання для тієї робочої сили, яка буде необхідна для обслуговування додаткового постійного капіталу, тобто розширене відтворення необхідне як в I, так і в II підрозділах.

В якості висхідної схеми реалізації сукупного суспільного продукту К.Маркс бере слідуючи дані:

$$I \text{ підрозділ } 4000c + 1000v + 1000m = 6000$$

$$II \text{ підрозділ } 1500c + 750v + 750m = 3000$$

9000 ССП

В цій схемі К.Маркс додержується головної умови: $(1000v + 1000m) I > 1500c II$, тобто в I підрозділі створено засобів виробництва більше, ніж необхідно для простого відтворення, в наявності додаткові засоби виробництва.

При розширеному відтворенні частина додаткової вартості, створеної у попередньому процесі, капіталізується, тобто приєднується до авансованого капіталу, накопичується

$I 4000c + 1000v + 1000m (500m_1 + 500m_2) = 6000$, у відповідності з органічною будовою капіталу в галузях цього підрозділу $c: v = 4:1$

$500m_1 = 400c + 100v$, а тому на наступний рік в I підрозділі залишається засобів виробництва $4000c + 400c$.

В другому підрозділі накопичення капіталу цілком залежить від І-го, яке забезпечує його засобами виробництва. В нашій схемі виділяється 100 одиниць, що обмежує накопичення в ІІ підрозділі, яке одержує 750 m, тобто не на багато менше, ніж в І підрозділі, а капіталізує значно менше, тому що матеріалізувати більшу суму неможливо, відсутні засоби виробництва. В другому підрозділі органічна будова капіталу: $v = 2:1$, тому капіталізується 150 одиниць додаткової вартості.

Таким чином, в наслідок реалізації сукупного суспільного продукту схема відтворення на другий рік приймає слідуючий вигляд:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4400 \text{ c} + 1100 \text{ v} + 1100 \text{ m} = 6600 \\ \text{II } 1600 \text{ c} + 800 \text{ v} + 800 \text{ m} = 3200 \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I } 4400 \text{ c} + 1100 \text{ v} + 1100 \text{ m} = 6600 \\ \text{II } 1600 \text{ c} + 800 \text{ v} + 800 \text{ m} = 3200 \end{array}} \right\} 9800 \text{ ССП}$$

Цей процес можливо продовжувати на 3-й, 4-й і т.д. рік.

Для того щоб було розширене відтворення і весь сукупний суспільний продукт був реалізованим, необхідні наступні умови:

1) $(v + m) \text{ I} > c \text{ II}$.

Заново створена вартість І підрозділ повинна бути більше, ніж постійний капітал ІІ підрозділу-основна умова. Вона дозволяє підприємцям ІІ підрозділу капіталізувати додаткову вартість, і забезпечує розширене відтворення в галузях, що виробляють предмети особистого споживання, а відповідно і відтворення особистого фактора суспільного виробництва;

2) $(c + v + m) \text{ I} > c \text{ I} + c \text{ II}$, тобто вироблених засобів виробництва повинно бути більше, ніж спожитий постійний капітал, таким чином забезпечуються умови капіталізації додаткової вартості в будь якій галузі обох підрозділів;

3) $(v + m) \text{ I} + (v + m) \text{ II} > (c + v + m) \text{ II}$.

Заново створена вартість І і ІІ підрозділів повинна бути більше сукупного суспільного продукту ІІ підрозділу, тому що частина створеної привласненої додаткової вартості капіталізується, необхідні не тільки додаткові елементи постійного капіталу, а і додаткові предмети споживання для відтворення додаткової робочої сили.

Таким чином, при наявності визначених натуральних і вартісних пропорцій в сукупному суспільному продукті, він буде повністю реалізованим, а в суспільному виробництві можливе не тільки просте, а і розширене відтворення. Зростання авансованого капіталу, розширене відтворення цілком залежить від розвитку та стану галузей І підрозділу.

Теорія реалізації і сукупного суспільного продукту К.Маркса усувала недоліки теорії реалізації Франсуа Кене, але і вона має один суттєвий недолік. К.Маркс аналізував суспільне відтворення при умові незмінної будови капіталу. На початкових етапах розвитку капіталістичного способу виробництва (проста кооперація, мануфактура) це суттєво не впливало і не перешкоджало реалізації сукупного суспільного продукту. В умовах промислової революції, переходу капіталістичного виробництва на власну матеріально технічну базу і формування індустріальної економіки абстрагування від зміни органічної будови капіталу, а відповідно від технічного прогресу неправомірне.

Першою і найбільш важливою особливістю розширеного відтворення за умов зміни органічної будови капіталу є розходження в зростанні сукупного суспільного продукту за його натуральною та вартісною величиною, тобто кількість споживчих вартостей зростає швидше, ніж їх вартість. Зміна органічної будови веде до зростання ефективності живої праці, її продуктивності, а відповідно до закону зростання продуктивності праці вартість знаходиться в зворотній залежності від продуктивності.

Другою особливістю зростання органічної будови є різниця в темпах зростання I і II підрозділів національної економіки. В суспільному виробництві індустріальної економіки темпи зростання постійного і змінного капіталу різні, швидше зростає постійний капітал тому все більше частина додаткової вартості капіталізується в засоби виробництва і відносно менша частина витрачається на купівлю робочої сили. Щоб цей процес здійснився реально і задовольнявся попит на засоби виробництва, галузі I підрозділу повинні розвиватися швидше, з кожним повторенням виробництва все більша частина сукупного суспільного продукту приймає натуральну форму засобів виробництва.

Ці особливості постійно ускладнюють пропорції суспільного відтворення, відповідно і суперечності економічної системи капіталізму.

Циклічність економічного розвитку

В суспільстві, що базується на натуральній формі господарства не було проблеми реалізації сукупного суспільного продукту. Господарства виробляли продукт, обмежений його власним споживанням, обмінювали лише надлишок.

В умовах капіталізму товарно-грошові відносини приймають всезагальний характер, на високому рівні розвинутий суспільний поділ праці, галузі народного господарства тісно взаємопов'язані, що викликає проблеми реалізації результатів виробництва.

Перша економічна криза розпочалася в 1825 році в Англії, через 11 років – в 1836 році вона повторилася в Англії і охопила економіку США, а в 1857р. вона набуває світовий характер. Така хронологія криз надвиробництва визначається тим, що в умовах перехідних економік зберігалися виробничі відносини, попереднього способу виробництва і формуються нові. Капіталізм вільної конкуренції формувався в надрах феодалізму, просте товарне виробництво поступово переростало в розвинуту форму, тобто новий вид виробництва тіснив натуральне господарство, співіснував с простим, а ринок поступово формувався, товарно грошові відносини завойовували нові території. В таких умовах стихійно формувалася і зберігалася ринкова рівновага. Проте в самому простому товарному обігу міститься потенційна можливість надвиробництва, проблема реалізації товару.

Формула Т-Г-Т складається з двох самостійних актів – 1) Т-Г-продаж товару, 2) Г-Т-купівля іншого товару. Ці два акта не співпадають:

- 1) за часом;
- 2) за місцем здійснення операції.

З різних причин реалізація першого товару не означає, що буде реалізованим другий товар і формула Т-Г-Т буде завершена.

Розвиток грошового обігу приводить до другої можливості проблем реалізації товарів. Одна із функцій грошей – засіб платежу – товар продається під боргове зобов'язання. Проте ні один з покупців не може гарантувати, що виконає своє зобов'язання в указаний термін і одержувач грошей зможе купити необхідний йому товар у іншого товаровиробника.

Абстрактна можливість криз надвиробництва за простого товарного обігу переростає в реальність після промислового перевороту кінця XVIII – початку XIX ст., коли виробництво стало індустріальним, основною господарською одиницею стала капіталістична фабрика та сформувалися внутрішні національні ринки.

Нова економічна система сформувала власну основну суперечність – суперечність між суспільним характером виробництва і приватно-капіталістичним характером привласнення його результатів.

Товарне виробництво в умовах приватної власності регулюється, головним чином, законом вартості. Зростання масштабів машинного виробництва, ускладнення суспільного поділу праці та виробничих пропорцій посилює анархію, хаос та соціально-економічні втрати національних економік.

Основна суперечність економічної системи капіталізму вільної конкуренції має конкретні форми свого проявлення:

1) висока організація праці та виробництва на окремому підприємстві – заводі, фірмі та анархія, стихійний розвиток в масштабі всього суспільства, визначений економічними законами вартості, грошового обігу, конкуренції.

2) суперечність між виробництвом і споживанням. Рушійною силою капіталістичного виробництва є його основний економічний закон – закон додаткової вартості, тому йому притаманна тенденція до безмежного збільшення. Проте капіталістичне виробництво має певну межу, його яка визначається вартістю товару робоча сила (від інших чинників можна абстрагуватися). Постійне підвищення рівня експлуатації (норми додаткової вартості), падіння питомої ваги змінного капіталу в національному доході означає зниження купівельної спроможності населення.

Суперечність між виробництвом і споживанням є в будь якому суспільстві, змінюються потреби споживачів і підвищуються вимоги до виробників (зміна асортименту товарів, підвищення їх якості і т.д.), але в капіталістичному суспільстві вона має антагоністичний характер, власник капіталу намагається не змінювати виробництво, тиснути на споживача з допомогою реклами, мета якої контролювати споживача, різного роду знижки цін, сезонні розпродажі і т.п.;

3) анархічність і диспропорційність всіх сфер капіталістичного виробництва. В умовах приватної власності інтереси кожного власника як товаровиробника уособлені, тобто є власна мета і засоби її досягнення будь які, за принципом “кожен за себе, один бог – за всіх”, тобто в ринковій економічній системі немає загального, суспільного інтересу, приватна власність не об’єднує суспільство, навпаки роз’єднує, уособлює соціальні групи, класи і т.д. Товаровиробник орієнтується на ринок, вивчає попит і відповідно діє (для чого створюються маркетингові служби і відділи в фірмах). Якщо попит знижується або зникає, товаровиробник переходить в іншу галузь і таким чином проявляється анархія виробництва, посилюється диспропорційність.

4) суперечність між капіталом і працею. Накопичення капіталу означає, що виробництво стає розширеним, в тому числі розширене відтворення виробничих відносин, що означає – зростає кількість найманих робітників, зростає рівень експлуатації, розробляються нові способи і методи привласнення чужої праці.

Прояви основної суперечності ринкової економіки різноманітні, їх багато, але зазначені безпосередньо визначають циклічний розвиток капіталістичної економіки в умовах вільної конкуренції. Ринкова система господарювання базується на суперечностях, характер їх об'єктивний, подолання їх забезпечує прогрес економіки, якісні зміни в структурі суспільного виробництва, відповідності виробничих відносин рівню та характеру розвитку продуктивних сил.

Циклічний розвиток відтворення означає рух економіки через послідовно зв'язані фази – криза, депресія, поживавлення і піднесення. Сукупність цих фаз, або проходження економікою від однієї кризи до другої називається промисловим циклом.

Основною фазою є криза, яка починає цикл і створює його. Криза – це та фаза промислового циклу, коли вибухають всі суперечності економіки і проявляться безпосередньо у виробництві, охоплюють розподіл, обмін і споживання, всі сторони економічного та соціального життя суспільства.

Економічна функція кризи заключається у тимчасовому примусовому вирішенні суперечностей і у встановленні пропорційності в економіці.

Кожна фаза промислового циклу має специфічну характеристику, свою тривалість і інтенсивність.

Характерними рисами фази-кризи є:

- 1) надвиробництво товарів порівняно з платіжною спроможністю населення;
- 2) різке падіння цін в наслідок перевищення пропозиції над попитом;
- 3) значне скорочення виробництва-падає норма прибутку, з'являються збитки, знижується зацікавленість в розширенні виробництва;
- 4) масові банкрутства підприємств-падіння цін, відсутня виручка, неможливість платежів, зростання боргів;
- 5) зростання рівня безробіття та падіння заробітної плати;
- 6) потрясіння фінансово-кредитної системи – масове вилучення вкладів і банкрутство банків, падіння курсу акцій і облігацій;
- 7) дефіцит вільних грошових коштів і значне підвищення процентної ставки.

Ознаки депресії:

- 1) виробництво на низькому рівні, але падіння його призупинилося;
- 2) скорочення товарних запасів;
- 3) стабілізація ринкових цін;
- 4) масштаби безробіття великі, як і на фазі кризи;
- 5) позичковий процент на низькому рівні.

Фаза пожвавлення:

- 1) зростання рівня виробництва;
- 2) скорочення безробіття;
- 3) деяке підвищення цін і зменшення товарних запасів в торгівлі, направляються замовлення промисловості на специфічне обладнання;
- 4) зростання обсягу торгівлі;
- 5) розширення кредиту, стабілізація курсу акцій;
- 6) підвищення попиту на елементи основного капіталу. В зв'язку з тим, що цей попит складається стихійно, то саме на цій фазі промислового циклу закладаються підвалини майбутньої диспропорціональності в народногосподарському комплексі, але попереду ще одна фаза.

Четверта фаза промислового циклу – піднесення, має характер лихоманки:

- 1) визначальною її ознакою є перевищення рівня виробництва порівняно з докризовим;
- 2) зростання цін, часто значне і безпідставне;
- 3) скорочення безробіття;
- 4) зростання кредиту та процентної ставки;
- 5) попит на елементи основного капіталу набагато перевищує пропозицію, наслідком чого є зростання органічної будови капіталу, норми накопичення. Галузі I підрозділу швидко випереджають темпи зростання економіки в цілому, причому значно більше, ніж це необхідно і таким чином готується нова криза, перебіг до нового циклу виробництва.

Матеріальною основою періодичності економічних криз є оновлення основного капіталу. В XIX столітті економічні кризи повторювалися через кожні 10 – 11 років, тому що стільки служив основний капітал. В XX столітті промисловий цикл скоротився до 5 – 7 років і навіть менше. В умовах XX ст. розпочалася науково-технічна революція і підвищилося значення морального зносу капіталу. Уряди провід-

них країн світу стали впроваджувати і підтримувати політику прискореної амортизації.

В ХХ ст. держави почали активно втручатися в економіку використовуючи різні методи впливу з застосування індикативного планування, що в деякій мірі змінили риси промислових циклів:

- 1) відсутність раптового і різкого падіння виробництва;
- 2) асинхронність світового промислового циклу;
- 3) фази промислового циклу стали коротші і менш чіткі, іноді випадає фаза депресії.

У повоєнний період провідні капіталістичні країни світу формують змішані економічні системи, впроваджують антициклічну політику, регулюють сукупний попит через формування державних закупівель, вплив на величину витрат окремих економічних агентів. Втручання держави пом'якшує соціально-економічні наслідки циклічного розвитку економіки, але не може усунути його причину – основну суперечність економічних систем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С.* Політична економія. – К.: Ніка – Центр Ельга, 2000. – 528 с.
2. *Бєляєв О.О., Бабело А.С.* Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.
3. *Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича.* – К.: Знання – Прес, 2001. – 581 с.
4. *Маркс К.* Капітал. – М.: Політиздат, 1983. – Т 2. – 672 с.
5. *Медведєв В.А.* Социалистическое производство: Политико-экономическое исследование. – М.: Экономика, 1981. – 328 с.
6. *Основи економічної теорії: Підручник / За ред. академіка НАН України А.А. Чухна.* – К.: «Вища школа», 2001. – 606 с.
7. *Основи економічної теорії: Навчальний посібник / За заг. ред. П.В. Круша, В.І. Депутат, С.О. Тульсинської.* – К.: Каравела, 2007. – 448 с.
8. *Основы экономической теории: Учебник / С.В. Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко; Под общ. ред. С.В. Мочерного.* – К.: О-во «Знання», КОО, 2000. – 607 с.
9. *Основи економічної теорії: Підручник / За ред. С.В. Мочерного.* – Тернопіль: АТ «Тарнекс», 1993. – 790 с.
10. *Основи економічної теорії. Політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка.* – К.: Вища школа, 1997. – 744 с.
11. *Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой.* – М.: Промо – Медиа, 1995. – 730 с.
12. *Политическая экономия: Учебник / Под ред. В.А. Медведева.* – М.: Политиздат, 1990. – 735 с.
13. *Політична економія: Навч. посіб. / За ред. К.П. Кривенка.* – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.
14. *Політична економія: Навч. посібник. За заг. ред. О.С. Степури.* – Київ: Коведор, 2006. – 408. с.
15. *Політична економія: Навч. посібник / За ред. В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова.* – К.: Академвидав, 2007. – 672 с.
16. *Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (политическая экономия): Учебник / Под ред. проф. А.Г. Грязновой, проф. Г.В. Чечелевой.* – М.: Банки и биржи. ЮНИТИ, 1998. – 326 с.

Навчальне видання

КОВАЛЬОВА Ірина Григорівна
ПРОСТЯКОВ Михайло Григорович

Методичні вказівки до тем курсу політекономії,
що самостійно вивчається студентами
інженерно-економічного факультету

Частина III

(українською мовою)

Комп'ютерна верстка *В.Г. Мазанко*
Коректор *М.О. Паненко*

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

Підписано до друку 02.02.09. Папір офсетний. Формат 60г84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 1,8.
Тираж 100 прим. Вид. № 44. Зам. № 150. Ціна договірної

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.